

الگوی رفتاری با سالمندان در خانواده متعالی

اکرم حیدری^۱

چکیده

سالمندی به عنوان یکی از آسیب‌پذیرترین دوره زندگی افراد به حساب می‌آید که افراد سالمند، باید از لحاظ عاطفی، بهداشتی، روحی و روانی مورد حمایت قرار گیرند. بر همین است که اسلام به سالمندان و مسائل مربوط به این قشر و نیازهای آنان توجه ویژه‌ای داشته است. اگر چه سالمندی دوران پیری و فرسودگی تن و جسم است، ولی می‌توان با استفاده از معیارها و الگوها در خانواده متعالی این دوران را با شادی و سرزندگی سپری کرد. اکنون سؤال این است که در خانواده متعالی چه الگوی رفتاری در رابطه با سالمندان می‌توان ارائه داد. از این رو تحقیق حاضر با روش توصیفی-تحلیلی نگاشته شده و این نتیجه حاصل شده است که الگوهای رفتاری مشتمل بر ارکان؛ احترام، ارتباط مستمر با سالمند، مراقبت از سالمند، نیازهای عاطفی و برداشت صحیح از رفتار خانواده می‌باشد.

واژگان کلیدی: الگوهای رفتاری، خانواده متعالی، سالمند، پیری.

مقدمه

یکی از مراحل حساس و سرنوشت ساز رشد انسان، سالمندی است که برخلاف عقیده رایج نه تنها پایان زندگی نیست؛ بلکه به عنوان یک روند طبیعی گذر عمر و زندگی قرار گرفته است. از این روست که امروزه در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ساز و کارهایی که موجبات پیوستن سالمندان به جامعه را فراهم می‌آورند، مورد حمایت سازمان‌های دولتی و نهادهای اجتماعی غیر دولتی قرار می‌گیرند (وزیرنیا، ۱۳۷۸، ص ۱۴).

پدیده سالمندی از نظر بیولوژی به معنای سال‌های مورد انتظار پس از ۶۰ سالگی است. سالمندان به عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان وجودی خانواده، ثمرات فراوانی را در خانواده متعالی دارند. با توجه به برخی از اوصاف و ویژگی‌های جسمانی و روانی سالمند، در منابع دینی برای رعایت و تعامل مناسب اعضای خانواده با سالمندان به الگوهای رفتاری خاصی اشاره شود. مقاله حاضر درصدد بررسی الگوهای رفتاری سالمندان در خانواده متعالی است.

پژوهش‌هایی پیرامون زندگی سالمندان انجام شده است که برای نمونه به برخی از این مقالات اشاره می‌گردد:

أ. «حمایت اجتماعی سالمندان: مقایسه سرای سالمندی و خانواده» نویسنده: واحد راشدی و همکاران، در سال ۱۳۹۲ در نشریه دانشگاه علوم پزشکی و شماره ۲ چاپ شده است.

ب. «مطالعه تطبیقی کیفیت زندگی سالمندان ساکن در منزل و ساکن در سرای سالمندی در شهر همدان» نویسنده: اعظم خطیبی و همکاران، در سال ۱۳۹۹ در نشریه جامعه‌شناسی ایران و شماره ۴ چاپ شده است.

ج. «بررسی الگوی رفتار مطلوب با سالمندان در قرآن و حدیث» توسط: حامد مهربانی، در سال ۱۳۹۵ در نشریه انسان معاصر و نظام خانواده و شماره ۳ چاپ شده است.

با بررسی در پیشینه‌ی فوق روشن می‌گردد که اغلب مقالات به ارتباط سالمندان با خانواده پرداخته‌اند و مقاله حاضر درصدد آن است که الگوهای رفتاری دیگران با سالمندان در خانواده‌ی متعالی را بیان کند. در راستای دستیابی این هدف، در مقاله‌ی حاضر به سؤالات زیر پرداخته می‌شود:

۱- سالمندی در خانواده متعالی به چه معناست و چه تبیینی دارد؟

۲- سالمندان در خانواده متعالی چه جایگاهی دارند؟

۳- مؤلفه‌های سالمندی در خانواده متعالی چیست؟

۴- الگوهای رفتاری خانواده متعالی با سالمندان کدام است؟

۱. توصیف سالمندی در خانواده متعالی

خانواده متعالی براساس دستورات شرع مقدس و احکام عقل شکل می‌گیرد و مناسبات و روابط میان اعضای آن منطبق با استانداردهای اسلامی است و در آن حقوق متقابل افراد رعایت شده و در نهایت خروجی آن انسان‌های شایسته و مؤثر در جهت تشکیل جامعه ایده آل اسلامی است (سویزی، خانواده، ۱۳۸۷، ص ۲۳). در محور خانواده سالم و متعالی اهمیت و تکریم سالمندان در محیط خانواده دارای اهمیت فراوانی است و از نظر اسلام سالمندی دوره رشد و بلوغ انسان است. سالمندی حساس‌ترین دوران زندگی انسان و بهترین فرصت برای تعیین سرنوشت نهایی اوست، اگر انسان بتواند از این فرصت ارزشمند به خوبی استفاده کند این دوران، آغاز شیرین‌ترین و زیباترین مرحله زندگی می‌شود. بدین سبب سالمندی نعمتی است گران (محمدی ری شهری، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۵).

سالمندی در خانواده متعالی و اسلامی به معنای، وجود محیطی حمایتی و محترمانه برای سالمندان است که در آن حقوق و نیازهای آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. سالمندی در خانواده اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در خانواده‌های اسلامی، سالمندان به خاطر سن و تجربه خود مورد احترام و محبت قرار می‌گیرند. این احترام نه تنها یک ارزش اجتماعی است؛ بلکه یک دستور دینی نیز به شمار می‌آید که به حفظ کرامت انسان تأکید دارد. خانواده‌های اسلامی تلاش می‌کنند تا به نیازهای فیزیکی، عاطفی و اجتماعی سالمندان توجه کنند. و در یک خانواده متعالی سالمندان به عنوان مشاوران مهم شناخته می‌شوند. آن‌ها تجربیات و دانایی خود را با جوان‌ترها به اشتراک می‌گذارند و در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی مشارکت دارند.

۱-۱. مفهوم سالمندی

با توجه به توصیف سالمندی، اکنون مفهوم سالمندی در لغت و اصطلاح معنا می‌شود.

۱. معنای لغوی سالمند

واژه سالمند یک کلمه فارسی است. به همین دلیل این کلمه از دیدگاه لغت فارسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فرهنگ دهخدا سالمندی به معنای کهنسالی، پیری و مقابل جوانی است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۵۱۹۵).

۲. معنای اصطلاحی سالمندی

سالمندی مرحله‌ی پایانی عمر انسان است که در آن قوای جسمی، روحی روانی انسان رو به زوال و کاهش می‌گذارد (دیاب، ۱۳۹۷، ص ۱۱۹). دانشمندان در تعریف علمی سالمند با هم اختلاف نظر دارند. پیرشناسی می‌گوید: سالمند کسی است که به دلیل کاهش توانایی و قدرت و بنیه‌ی حیاتی برای برطرف کردن نیازهای حیاتی خود به توجّه دیگران نیاز دارد (تقوی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۵).

تغییرات فیزیکی تن و روان به طور کلی همراه با افزایش سن، زمینه‌های سالمندی را فراهم می‌آورد. برخی آغاز آن را ۶۰ سالگی و گروهی دیگر ۵۰ سالگی دانسته‌اند. گروهی نیز با شمارش سن بازنشستگی فاصله ۵۰ تا ۶۰ سالگی را سن سالمندی شمرده‌اند. ولی باید پذیرفت سالمندی سن معینی ندارد و نسبت به اشخاص گوناگون متفاوت است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۹، ج ۱۱، ص ۳۸).

۳. مترادف سالخودگی در قرآن

مصادیق زیادی در قرآن برای پیری و سالخوردگی ذکر شده است که در اینجا به دو نمونه اشاره می‌کنیم.

الف) عجوز

جمع عجوز، عجائز است که به معنی زن سالخورده می‌باشد. بنابر روایت این سکیت عجوز تایی تأنیث را نمی‌پذیرد و برای زن سالخورده کلمه عجوز به کار می‌رود. باید نشانه (ه) داشته باشد و گفته می‌شود عجوز در قرآن کریم یک مرتبه برای زن کلمه عجوز بکار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴، ص ۵۴۸).

ب) ارذل العمر

ارذل از ماده اذل به معنای امر پست و نامطلوب است و منظور از ارذل العمر؛ نامطلوب‌ترین دوران عمر است که بشر به نهایت پیری می‌رسد. قرآن می‌فرماید: در این حالت علوم و دانش‌های خود را به طور کلی فراموش می‌کند و همانند یک کودک می‌شود. از نظر معلومات همچون کودک می‌ماند نمی‌تواند تدبیر امور خود را انجام دهد در مسائل جزئی همانند کودکان ناراحت شده و با

امور مختصری خوشحال و راضی می‌گردد ظرفیت حوصله خود را از دست می‌دهد و گاه حرکات او بیان کودکان می‌شود با این تفاوت که مردم از کودک انتظاری ندارند ولی از او دارند.

به علاوه در مورد کودک این امیدواری وجود دارد که کودک با رشد و نمو جسم، همه‌ی این حالات بر طرف گردد؛ اما در مورد سالخوردگان همچنین امیدی وجود ندارد با این تفاوت که کودکی چیزی نداشته تا از دست بدهد. اما این سالمند همه‌ی سرمایه‌های حیاتی خود را از دست داده است (مکارم شیرازی، همان، ج ۱۴، ص ۲۶).

۲-۱. جایگاه سالمندان

در اسلام به سالمندان و مسائل مربوط به این قشر و نیازهای آنان اهتمام ویژه‌ای شده است و قرآن کریم نیز پس از مقوله‌های بنیادین توحید و معاد به هیچ موضوعی به اندازه احترام به والدین و تکریم آنان به خصوص در سنین سالمندی توجه نشده است.

۱. جایگاه انسان در آموزه‌های دینی

انسان در شروع زندگی موجودیست ناتوان که مراحل رشد را یکی پس از دیگری با شگفتی طی می‌کند. در جوانی به کمال توانایی جسمی، پدر میانسالی به پختگی روحی می‌رسد آن‌گاه سیر نزولی را پیش می‌گیرد دوباره به حالت ناتوانی باز می‌گردد. در این باره قرآن کریم می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلٍ وَ لِيَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ؛ اوست که شما را از خاک آفرید، سپس از نطفه، آن‌گاه از علقه، سپس به صورت طفلی از رحم مادران بیرون می‌فرستد، تا به کمال نیرومندی و قوت خود برسید، آن‌گاه پیر و سالخورده شوید، و برخی از شما پیش از رسیدن به این مراحل قبض روح می‌شوید، و برخی زنده می‌مانید تا به آن مدتی که معین و مقرر است برسید، و برای اینکه شما درباره حق تعقل کنید.» (غافر: آیه ۶۷).

اولین مرحله وجود انسان خاک است خاکی که خوراکی‌ها را اعم از؛ پختنی‌ها و گیاهان را می‌پروراند و می‌رویاند و بعد والدین انسان آن‌ها را می‌خورند و آن خوراکی‌ها بعد از طی مراحل به نطفه تبدیل می‌شود. (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ) مرحله دوم: مرحله نطفه بودن اینکه در رحم مادر جای دارد گفته شده به مدت چهل روز در این حالت خواهد بود. (ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ) سومین مرحله: در حالت علقه؛ یعنی خون منعقد و منجمد و به شکل زالو است. (ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ) مرحله چهارم: مرحله تولد نوزاد می‌باشد که از آن ربع طفل تعبیر شده. (ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا) مرحله پنجم: دوران بزرگ و

و حتی می‌توان گفت که بسیار ضرورت دارند و اینکه معاشرت با دوستانشان داشته باشند و دورهمی هفتگی تشکیل دهند، سالمندان می‌توانند با هم مسابقه بگذارند. مثل: مسابقه تندرستی و سلامت، کارهای اجتماعی مفید انجام دهند مثل کمک کردن به مدارس، پرستاری از بیماران و تدریس در کلاس‌های سواد آموزی و غیره ...

در مجموع، محدود کردن اختیارات سالمندان و کاهش دادن مسئولیت‌های آنان فقط باعث نارضایتی آنان از زندگی و تقویت باور همگانی در مورد ناتوانی و سربار بودن آن‌ها می‌شود و نتیجه‌ی همه این محدودیت‌ها و غیر فعال بودن‌ها، انزوای، افسردگی، ناامیدی و افزایش آسیب‌پذیری در سالمندان خواهد بود. برای بکارگیری توانایی سالمندان در جامعه، ضمن احترام و اعتماد به آن‌ها باید تلاش کرد تا آن‌ها دوباره متولد شوند و احساس ثمر بخشی و کارآمد بودن را در آن‌ها بوجود آورد. لازم است که بدانیم سالمندی عنوان یک پدیده‌ی چند بعدی دارای؛ ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، رفاهی، جسمی، روانی و بهداشتی و درمانی می‌باشد و مثل حلقه‌های یک زنجیر به هم و بلند باهم در ارتباطند. از این رو اگر برای حل مسائل و مشکلات سالمندان صرفاً به امکانات و توانایی‌های نظام بهداشت و درمان بسنده کنیم، مطمئناً دچار مشکل بزرگی شده‌ایم، سالمندی تا حدودی شبیه به خستگی است. جز اینکه نمی‌توان آن را مثل خستگی از تن بدر کرد یا جبران کرد و ناتوان با دست از کار کشیدن و مرخصی گرفتن این نوع خستگی را جبران کرد و سالخوردگی توام با خستگی به صورتی خاص موجب پریشانی و آشفتگی می‌شود که نیمی از آن قابل اجتناب است (شجریان، ۱۳۷۳، ص ۱۱۴-۱۱۶).

در این زمینه توجه به مشکلات زنان سالمند توجه خاصی نیاز دارد؛ زیرا مشکلات آن‌ها مخصوصاً در جوامعی که زنان پشتوانه‌ی مالی و اقتصادی ندارند بیشتر از مردان سالمند می‌باشند، به طور کلی تشخیص توانایی‌های بالقوه زنان سالمند و دوری از تأکید بر مشکلات و آسیب‌پذیری- های آنان دلیل مهمی در ادغام زنان میانسال و مسن در قرن توسعه یافته شده است. بنابراین نیاز است که حتماً تلاشی جدی صورت گیرد. همه‌ی زنان در صورت لزوم به تحصیلات اجباری، پایان دوره، راهنمایی (کسب اطلاعاتی از دوره میانسالی و فراگیری مهارت‌ها) به صورت سنتی یا درآموزشگاه‌ها دست پیدا کنند.

۳. حفظ نیازهای عاطفی سالمندان

برای اینکه سالمندان از عوارض گوناگونی که بر سر راهشان هست حفظ شوند، باید برایشان شرایط محیطی مناسبی ایجاد کرد که وجود عواقب مهرورزی، و نیز احترام و قدرشناسی از جمله شرایط مهم فراهم آمدن چنین محیطی می باشد. تکریم سالمندان و حرمت گذاری بر آنها مخصوصاً در محیط خانواده، قدرشناسی و سپاسگذاری از تلاش ها و فعالیت های آنان و سرمایه گذاری های مادی و معنوی شان درباره ی نسل جدید و جامعه، تنها نگذاشتن آنان، برقراری ارتباط و ایجاد تفاهم با آنها، همدردی با آنان و گوش شنوا بودن برای درد هایشان و سخنانشان، در اولویت قرار دادن مسائل آنها و حمایتشان، از جمله وظایفی است که بر عهده ی تک تک افراد خانواده می باشد و همگی اعضاء باید تلاش کنند تا محیطی گرم و صمیمی برای آنها بوجود آورند. (بدری سادات رحمانی، روانشناسی مشاور خانواده).

نتیجه گیری

در خانواده اسلامی برای تکریم و بزرگداشت سالمندان توصیه های فراوانی شده است و وظیفه خانواده ها با توجه به دستوراتی که در آیات قرآن و روایات اسلامی آمده است، ما را متوجه امتیازات فراوان و گسترده در قبال آنها می کند و این خانواده ها هستند که باید تمام تلاش خود را برای برطرف کردن نیازهای فیزیکی، عاطفی و اجتماعی سالمندان را به خوبی فراهم کنند؛ چون وقتی سالمند به سن بازنشستگی می رسد، نوعی احساس بی حاصل بودن برایش به ارمغان می آید که باعث از بین رفتن سلامتی روحی و روانی او می شود؛ پس خانواده ها باید نهایت قدرشناسی، عزت و احترام را به سالمندان داشته باشند. اسلام هم توصیه اکید می کند که رفتاری نیک، همراه با اجلال و احترام و اکرام با سالمند داشته باشید.

براین اساس، سالمندانی که در خانواده هایی با رفتار متعالی و اسلامی زندگی می کنند، احساس می کنند که مورد احترام و ارزش قرار دارند. این موضوع می تواند به افزایش عزت نفس و اعتماد به نفس آنها کمک کند. رفتار محبت آمیز و حمایتگرانه خانواده می تواند احساس امنیت و آرامش را در سالمندان افزایش دهد و به کاهش استرس و اضطراب آنها کمک کند.

در خانواده های متعالی، ارتباط مؤثر با سالمندان باعث می شود تا آنها احساس کنند که در فرآیند تصمیم گیری و مسائل خانوادگی مشارکت دارند. توجه به نیازهای جسمی و روانی سالمندان

و فراهم کردن امکانات لازم برای آنها، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و سلامتی آنها منجر شود. رفتار محبت‌آمیز و اسلامی با سالمندان می‌تواند به تقویت پیوندهای خانوادگی و ایجاد فضای صمیمی و درک متقابل بین اعضای خانواده کمک کند. سالمندان به عنوان حافظان دانش و تجربیات می‌توانند نقش مهمی در انتقال ارزش‌ها و آداب و سنن به نسل‌های جوان‌تر داشته باشند.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. اصفهانی، ح. (۱۴۰۴). راغب المفردات فی غریب القرآن، دفتر نشر کتاب.
۲. تقوی، ن. (۱۳۷۴). جامع شناسی خانواده، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۳. دهخدا، ع. (۱۳۷۷). لغت نامه، ترجمه: عصمت اسماعیلی، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۴. دیاب، ع. (۱۳۹۷). طب در قرآن، ترجمه: کمال روحانی، انتشارات آراس.
۵. سازمان بهزیستی کشور. (۱۳۹۹). آیین نامه ضوابط تأسیس انحلال و اداره مرکز توانبخشی روزانه سالمندان.
۶. سویزی، م. (۱۳۸۷). خانواده کارآمد و متعالی، انتشارات کتاب نیستان.
۷. شجریان، ژ. (۱۳۷۳). نگرش بهداشتی بر مسئله سالمندان، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد صنعتی اصفهان.
۸. شعاری نژاد، ع. (۱۳۷۵). فرهنگ علوم رفتاری، انتشارات امیرکبیر.
۹. طبرسی، ا. (۱۳۹۲). مشکاه الانوار، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه.
۱۰. کلینی، م. (۱۳۹۱). اصول کافی، ترجمه: حسین استادولی، انتشارات دارالثقلین.
۱۱. گروه بانوان نیکوکار. (۱۳۷۹). مجموعه مقالات سالمندی: کلیات و طب سالمندی، بی نا.
۱۲. گوهری، ا. (۱۳۷۸). ارزش پدر و مادر در اسلام، انتشارات نیایش.
۱۳. مجلسی، م. (۱۴۰۳). بحار الانوار، انتشارات مؤسسه الوفا.
۱۴. محمدی ری شهری، م. (۱۳۹۶). حکمت سالمندی، انتشارات دارالحديث.
۱۵. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۶۹). تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب اسلامیه.
۱۶. نجفی فخمی، م. (۱۳۷۶). تفسیر آسان، انتشارات اسلامیه.
۱۷. نوری، ح. (۱۳۶۹). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، انتشارات مؤسسه آل البيت الأحياء التراث العربی.

مقالات

۱. بهرامی، ف.، و رمضانی فرنی، ع. (۱۳۸۸). بهداشت و روان سالمند در قرآن، مجله سالمندی ایران، ۴(۱۱)، ۷۰-۸۳.

۲. خاشعی، ر. (۱۳۸۵). جایگاه اجتماعی سالمندان در فرهنگ مردم، نجوای فرهنگ، ۱(۲)، ۸۹-۱۰۴.

۳. وزیرنیا، ط. (۱۳۷۸). خانواده و سالمند، مجله علمی پژوهشی دانشگاه پرستاری و مامایی علوم پزشکی، ۲(۲۴)، ۱-۱۴.